

RAZMESTITEV OBRTNE DEJAVNOSTI V SR SLOVENIJI

Igor Vrišer*

IZVLEČEK

UDK 911.3:334.712 (497.12)

Članek prikazuje razmestitev zaposlenih v obrti po krajevnih skupnostih v SR Sloveniji po podatkih gradiva popisa prebivalstva leta 1981.

ABSTRACT

UDC 911.3:334.712 (497.12)

DISTRIBUTION OF HANDICRAFT ACTIVITIES IN SR SLOVENIA

The article presents the distribution of employees in handicraft in the neighbourhood community in SR Slovenia according to the census data in the year 1981.

Razprava prikazuje na podlagi podatkov popisa prebivalstva iz leta 1981 razmestitev zaposlenih (aktivnih) v "obrti in osebnih storitvah", ki so bodisi zaposleni v družbenem sektorju ali pa so delavci, ki opravljajo s samostojnim osebnim delom in s sredstvi, ki so v lasti občanov, obrtno dejavnost. Področje 09, kot obrt opredeljuje "Enotna klasifikacija dejavnosti" iz l. 1976¹, obsega pa obrtne storitve in popravila (izdelava predmetov iz nekovin, izdelava in popravilo predmetov iz kovin, elektrotehničnih izdelkov, izdelkov iz lesa, tekstila, usnja in gume ter izdelava živilskih in drugih raznovrstnih proizvodov) ter "osebne storitve in storitve gospodinjstvom" (frizerske storitve, pranje, čiščenje in barvanje perila in oblačil ter druge osebne storitve).

1. VIRI

V predvojni Jugoslaviji je statistika prikazovala obrt skupaj z industrijo. Registracija je potekala preko sodišč in ustreznih zbornic. V povojnem času pa so obrt izločili iz industrije, obenem se je tudi spremenila metodologija zajemanja podatkov. Opredeljevalo se jo je na osnovi sodne registracije; pri proizvodnih enotah s sredstvi v družbeni lastnini pa se je kot dodaten kriterij upoštevalo še, da zaposluje manj kot 10 delavcev in da prevladuje ročno delo.² Statistična služba je tudi na različna načina popisovala obrt v družbenem in zasebnem sektorju. Drugi vir podatkov o obrti so bili popisi prebivalstva, ki so na podlagi odgovorov v popisnicah, kje popisna oseba dela, razvrščali zaposlene po dejavnostih. Ena izmed dejavnosti je bila tudi obrt.³ Med obema viroma podatkov so bile znatne razlike. Tako so v prvem primeru šteli v obrt

* Dr., univ.prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU.

še nekatere druge dejavnosti, kot so gostinske, avtoprevozniške, broderske in prodajalne na drobno,² v drugem primeru pa so zajeli le tiste osebe, ki so delale v obrtnih organizacijah združenega dela ali v zasebnih delavnicah. Sodili smo, da je drugi vir primernejši za naš prikaz, saj je prvi prav za prav podajal podobo o "malem gospodarstvu".

V pričujoči razpravi pa smo uporabili tretji vir podatkov. Na avtorjevo pobudo je republiški zavod za statistiko posebej obdelal podatke o aktivnem prebivalstvu po dejavnostih iz popisa leta 1981 in sicer tako, da je aktivne prebivalce razmestil, ne po kraju bivanja, kot je ustaljena praksa, ampak po kraju dela (zaposlitve).⁴ Tako preurejeni podatki so bili grupirani po dejavnostih, naseljih in občinah. Obrt je bila ena izmed izločenih dejavnosti. Iz vidika ekonomske geografije je takšna obravnava veliko pravilnejša, saj prikazuje, kje se proizvaja oziroma opravlja storitve in ne, kje zaposleni stanujejo. Ta očitno zelo smiselna preureditev podatkov o aktivnem prebivalstvu je naletela na nekatere težave, ki jih je bilo mogoče razrešiti z nekaj preprostimi, vendar statistično vprašljivimi prijemi. Tako npr. ni bilo jasno, kam uvrstiti aktivne kmete in druge privatne podjetnike, pri katerih ni bilo na popisnici navedeno, v katerem naselju delajo. V teh primerih smo se odločili, da jih uvrstimo v naselja, kjer so bivali. Za aktivne kmete je bila takšna odločitev smiselna, bolj tvegana pa je bila glede drugih (npr. obrtnikov, gostilničarjev, odvetnikov itd.), ki so pogosto delali v drugem naselju in ne v domačem.

2. TERITORIALNE ENOTE

Kot poseben problem pri prikazu razmestitve obrti se je zastavilo vprašanje, po kakšnih ozemelskih enotah obravnavati podatke. V praksi se je največkrat uporabljalo občine, saj Zavod SRS za statistiko večino svojih publiciranih podatkov grupira po občinah.⁵ Zaradi velikosti in geografske heterogenosti pa so slovenske občine manj primerne za temeljitejšo regionalno analizo. Naslednja teritorialna enota, ki smo jo imeli na razpolago - naselja, pa je bila pri številu 6000 naselij v SR Sloveniji očitno prepodrobna. Zato smo se odločili, da podatke o "zaposlenih v obrti po kraju dela" uredimo po krajevnih skupnostih. Slednje so sicer po ustavi samoupravne enote in ne družbenopolitične skupnosti, vendar pa, kljub svoji še vedno veliki neustaljenosti, predstavljajo ozemelske socialne skupnosti. Izkušnje kažejo, da krajevne skupnosti na podeželju v pretežni večini primerov izražajo skupne interese občanov, precej manj pa to velja za krajevne skupnosti v mestih. Potrditev te misli vidimo v dejstvu, da se podeželske krajevne skupnosti zelo pogosto ujemajo s predvojnimi občinami

oziroma z občinami iz leta 1952. V mestih, kjer te tradicije ni bilo, so ostale v mnogem umetna tvorba, ki sicer prispeva k demokratizaciji političnega življenja in k lažjemu upravljanju,⁶ nimajo pa tiste socialne kohezije kot na podeželju ali v manjših mestih. Iz teh razlogov smo se odločili, da kot osnovo za teritorialni prikaz razmestitve zaposlenih v obrti vzamemo krajevne skupnosti: v večjih mestih, ki so razdeljena na več krajevnih skupnosti, pa te delitve nismo upoštevali, ampak smo mesta obravnavali kot celoto, kar v resnici tudi so.

3. RAZVOJ OBRTI

Obrt je imela na Slovenskem precejšnjo tradicijo. Vse do industrializacije v 19. stoletju je bila nad vse pomembna dejavnost v večini mest in trgov.⁷ Pešati je začela šele kasneje zaradi konkurence industrijskih proizvodov, ki je še posebej močno prizadejala nekatere panoge (tekstilna, čevljarska, lesno-predelovalna ali živilska panoga). Po drugi strani je industrija spodbudila razvoj nekaterih novih obrtnih storitev (avto- in elektromehanične delavnice, izdelava kemičnih proizvodov). V nekaterih primerih je iz obrtnih delavnic celo zrasla drobna industrija.⁷

Do upada obrti in zmanjšanja zaposlenih je prišlo zlasti zaradi obrti nenaklonjene gospodarske in davčne politike v petdesetih in sedemdesetih letih. Takrat se je število delavnic zmanjšalo za tretjino in je ponekod celo padlo pod minimum. Obenem se je zelo razširilo neprijavljeno opravljanje obrtnih storitev. Do postopnega oživljanja obrtne dejavnosti je prišlo šele z gospodarsko krizo v osemdesetih letih, ko so oblasti skušale s poživitvijo "drobnega gospodarstva", ki je zajemalo tudi obrt, spodbuditi proizvodnjo in zaposlovanje. Te nihaje ilustrirajo podatki o številu delavnic in zaposlenih za povojno obdobje.

Število obratovalnic in zaposlenih v obrti v SR Sloveniji*

Leto	Obratovalnice			Zaposleni		
	Skupaj	Družbeni sektor	Zasebni sektor	Skupaj	Družbeni sektor	Zasebni sektor
1939 ^a	21319			43673		
1948 ^a	14827			34348		
1959	12656	1223	11433	48037	30218	17819
1966	12853	637	11616	50165	31776	18389
1971	12410	529	11881	53940	31444	22496
1976	12013	448	11565	63176	39279	23897
1981	14638	248	14390	61138	27733	39405
1986	18422	224	18198	71761	29656	42105

Opomba: Do l. 1979 so zgornji podatki obsegali: samostojne obrtne organizacije proizvodnih, gradbenih in storitvenih dejavnosti, obrtne delavnice državnih organov in ustanov ter družbenih organizacij, kmetijskih zadrug in obrtne delavnice samostojnih obrtnikov. Od l. 1979 pa zajemajo: organizacije združenega dela, pogodbene organizacije združenega dela, obrtne zadruge in samostojne obrtne delavnice zasebnih lastnikov.

Nekoliko drugačne podatke o razvoju obrtništva dobimo na podlagi rezultatov popisov prebivalstva v povojnem času. Metodologija popisovanja in členitve na dejavnosti se je tudi v tem primeru spreminjala, kar pomeni, da podatki niso med seboj povsem primerljivi. V teh podatkih, so, kot povedano, samo tisti zaposleni, ki so se ukvarjali z obrtnimi storitvami.

Aktivni v obrti ob popisih prebivalstva v SR Sloveniji

Leto	Število aktivnih v obrti	Delež aktivnih v obrti od vseh aktivnih v SRS
1953	52 158	7,41 %
1961	55 316	7,19 %
1971	51 243	6,12 %
1981	37 497	4,97 %

Iz navedb je razvidno, da je število zaposlenih v obrti (v ožjem pomenu v primerjavi s podatki priobčenimi v prvi tabeli) v glavnem vztrajalo med 50 000 do 55 000 zaposlenimi in je na zaposlene v obrti odpadlo ca 6-7 % vsega aktivnega prebivalstva v SR Sloveniji. Popis l. 1981 pa kaže znaten upad, ki je verjetno posledica gospodarske politike napram obrti (možno pa je, da je nanj vplivala tudi sprememba v metodologiji popisovanja).

Razmestitev zaposlenih v obrti je po podatkih popisa prebivalstva iz l. 1981 izkazovala znatne regionalne razlike. V večini podeželskih in še posebej pretežno agrarnih krajevnih skupnosti je znašalo število zaposlenih v obrti manj kot 20 ali celo manj kot 10 zaposlenih. Z višjo stopnjo urbaniziranosti in še posebej z urbanostjo pa se je število aktivnih v obrti večalo. Do resničnih obrtnih zgostitev je prišlo edino v več-

jih mestih, kot so: Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj, Jesenice, Novo mesto, Titovo Velenje, Koper, Krško in Ptuj. Tod se je število zaposlenih v obrti povzpelo nad 500 ali celo nad 1000. V povprečju je prišlo na krajevno skupnost oziroma na mesto okoli 38,8 zaposlenih v obrti, brez Ljubljane, Maribora in Celja pa 33,6 zaposlenih.

V regionalni razporeditvi še posebej izstopajo razlike med bolj in manj razvitimi predeli. Razen zgostitev v navedenih mestih je prišlo do nakopičenja zaposlenih v obrti še v ljubljanski in mariborski okolici (Domžale, Kamnik, Bistriška ravnina; Ruše, Dravsko polje); na Gorenjskem, okolici Nove Gorice, na Ravnah, v Slovenski Bistrici, Zasavju ter na obali. Vendar o resnični aglomeraciji lahko govorimo le v primeru Gorenjske z Ljubljano. V vseh drugih primerih so zgostitve veliko manjše. Nasproti tem območjem pa so gospodarsko slabše razviti, hriboviti in prometno odmaknjeni predeli skorajda brez obrti (npr. Goričko in Ravensko, Slovenske gorice in Ptujsko polje, Pohorsko podravje, Kozjansko, Krška kotlina, Bela krajina, Kočevsko, Idrijsko, Cerkljansko, Tolminsko, Kras in Brkini).

Do podobnih rezultatov pridemo, če upoštevamo delež zaposlenih v obrti od vseh aktivnih v posamezni krajevni skupnosti oziroma mestih. V povprečju je znašal delež zaposlenih v obrti v SR Sloveniji 4,9 % aktivnih. Ob upoštevanju variranja tega deleža po krajevnih skupnostih pridemo do ugotovitve, da je bilo ob standardni deviaciji = 6,3 % in srednji vrednosti $X = 5 \%$ pod povprečjem kar okoli 560 krajevnih skupnosti od skupnih 959.

Še boljšo podobo o razmestitvi obrti po krajevnih skupnostih in mestih nam podaja kombinacija obeh kriterijev, to je števila zaposlenih in deleža aktivnih v obrti. Glede na variiranje obeh znakov bi lahko kot nadpovprečno obrtno razvita območja razglasili krajevne skupnosti oziroma mesta, ki so presegala naslednji meji:

	X		X do	X +
število zaposlenih v obrti	68,5	102,3	68,5 do 170	170
% aktivnih v obrti	5,1	6,3	5,1 do 11,4	11,4

Število zaposlenih v obrti in delež zaposlenih v obrti od vseh aktivnih l. 1981 po krajevnih skupnostih oziroma mestih v SR Sloveniji*

%**	0-99	100-199	200-299	300-399	400-499	500-599	600-699	700-799	800-899	900-999	1000-1099	1100-1199	
0-2	490	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	490
3-5	160	9	3	2	3	1	1	-	1	-	1	1	182
6-8	80	4	5	1	-	-	-	1	-	-	-	1	92
9-11	66	4	1	2	-	1	1	1	-	-	-	1	77
12-14	34	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	37
15-17	24	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	25
18-20	14	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	18
21-23	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
24-26	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
27-29	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
30-32	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
33-35	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
37-44	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
42-44	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
45-47	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
	902	21	9	6	5	2	4	2	1	-	1	3	956

* Ljubljana (8853 zaposlenih), Maribor (4224) in Celje (2273).

** % zaposlenih.

Nadpovprečno v obrt usmerjene krajevne skupnosti oziroma mesta so bile: Brežice, Šentlenart, Celje, Ostrožno, Vojnik, Jarše-Rodica, Trzin, Vir, Dravograd, Grosuplje, Hrastnik, Ilirska Bistrica, Jesenice, Duplica, Kamnik, Komenda, Moste, Kočevje, Koper, Kostanjevica, Litija, Ljubljana, Polje, Zadobrova, Medvođe, Tacen, Ig, Ljutomer, Maribor, Miklavž na Dravskem polju, Selnica ob Dravi, Sladki vrh, Mozirje, Nazarje, Bukovica, Šempeter pri Gorici, Novo mesto, Lucija, Piran, Ptuj, Vuzenica, Begunje na Gorenjskem, Bled, Radovljica, Ravne, Sodražica, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec, Slovenske Konjice, Sovodnj, Rogaška Slatina, Šmarje pri Jelšah, Trebnje, Titovo Velenje, Borovnica, Griže, Petrovče in Žalec.

Izjemno usmerjene v obrt so bile krajevne skupnosti oziroma mesta: Jesenice na Dolenjskem (!), Štore, Domžale, Mengeš, Krško, Ruše, Deskle-Anhovo, Kidričevo.

S R SLOVENIJA

VEČJA OBRTNA SREDIŠČA L. 1981 V SR SLOVENIJI

1:100.000
1:200.000
1:500.000
1:1.000.000

ŠTEVILO ZAPOSLENIH V OBRTI

- 0 20 - 49
- 50 - 99
- 100 - 199
- 200 - 299
- 300 - 399
- 400 - 499
- 500 - 749
- 750 - 899
- 1000 - 1999
- > 2000
- Črna 2273 Maribor 2214 Ljubljana 6853

- %
- med 40 (pod povp. 515)
- 40 - 51,1 (pod povp. 583)
- 51,2 - 112
- nad 112
- stanja na dan 1981

1:100.000
1:200.000
1:500.000
1:1.000.000

stanja na dan 1981

1:100.000
1:200.000
1:500.000
1:1.000.000

4. SKLEP

V primerjavi z razvitimi evropskimi deželami obrt v SR Sloveniji ni nadpovprečno razvita. Velik del Slovenije celo izkazuje znaten primanjkljaj obrtnih delavnic. Do večje zgostitve v obrti zaposlenih je prišlo v Ljubljanski kotlini, Mariboru in Celju z okolico ter v nekaterih regionalnih središčih, kot so Novo mesto, Brežice, Krško, Ptuj, Koper, Ravne, Slovenj Gradec, Titovo Velenje in še v nekaterih. Preostali deli Slovenije, še posebej manj razviti, pa imajo le malo zaposlenih v obrti. Če se sodobna industrializacija znova vrača od gigantnih industrijskih obratov k drobni industrijski proizvodnji, ki je zelo elastična, specializirana in prodorna, se zastavlja vprašanje ali ne bi tudi v SR Sloveniji skušali obnoviti in poživiti obrtno proizvodnjo in z njo pospešiti razvoj manj razvitih predelov. V svetu je več primerov regij, kjer je postala obrtna proizvodnja in drobno gospodarstvo nosilec napredka in visoke življenjske ravni (Kantona Glarus in Jura v Švici, Švabsko in Frankovsko v Nemčiji itd.). To ne izključuje nadaljnega razvoja obrti v razvitih območjih in mestih, npr. v posebnih obrtnih conah (Maier, 1984).

LITERATURA

- Enotna klasifikacija dejavnosti, Zavod SRS za statistiko, Metodološko gradivo št. 8/76, Ljubljana, 1976.
- Statistični letopis SR Slovenije, Ljubljana, 1988.
- Nomenklatura za razvrščanje gospodarskih in drugih organizacij ter državnih organov po dejavnostih. Zavod SRS za statistiko, Ponatis metodološkega gradiva št. 3/70, Ljubljana, 1975.
- Zaposleni po panogah dejavnosti po naseljih (po kraju dela), Popis prebivalstva l. 1981, Zavod SRS za statistiko, Ljubljana, računalniški izpis.
- Statistični letopis SR Slovenije.
- Preoblikovanje krajevnih skupnosti v Ljubljani, 1979, Ljubljana.
- Vrišer I., 1977: Industrializacija Slovenije, Zavod SRS za družbeno planiranje, 33, Ljubljana.
- Maier J., 1984: Industriepark und Handwerker- bzw. Gewerbehöfe als ortsplanerische Instrumente, Sozial- und Wirtschaftsgeographie, 3, München.

DISTRIBUTION OF HANDICRAFT ACTIVITIES IN SR SLOVENIA

The article presents the distribution of employees in handicrafts in the neighbourhood communities of SR Slovenia according to the census data in the year 1981.

It can be seen from the results that handicraft is weakly developed and dispersed within SR Slovenia. An above average concentration of employees in handicraft can be seen only in bigger towns and their surroundings and in the Gorenjska region. In hilly areas, transport remote and less developed areas handicraft is below average.